

Hrvatski zastupnici u ugarskom saboru (1868. – 1918.)

U svojim se istraživanjima prije svega bavim razvojem organizacije sabora, svakodnevicom zastupnikâ te društvenom poviješću visoke politike.¹ Upravo se stoga u ovoj kratkoj studiji ne želim baviti toliko odvijanjem hrvatsko-ugarskih odnosa (koji je već relativno dobro poznat iz političko-povijesnih djela),² već pitanjem što se iz dostupnih dnevnika zastupničkog doma i arhivskih dokumenata može otkriti o djelovanju i osobitom položaju hrvatskih zastupnika u Ugarskom saboru.³

Pravna regulativa

Kao što je poznato, u smislu zakonskog članka 30. iz 1868. godine Hrvatsku je u zajedničkom saboru moglo zastupati 29 „izaslanika”. Broj izaslanika je članak 34. iz 1873. godine uvećao na 34 osobe pozivajući se na razvojačenje Vojne krajine. Broj hrvatskih zastupnika je nakon 1881. godine na koncu bio 40 (u Velikaški dom mogli su poslati 2, potom 3, a na koncu 4 člana), dakle, gotovo je trećina članova sabora bila ujedno u svojstvu ugarskog zastupnika. Prema zakonima sabor je izborom vlastitih članova odlučivao tko će zastupati hrvatske interese u Budimpešti. Mandat hrvatskih sabornika trajao je do ponovnog sastavljanja sabora, odnosno, zastupnici nisu izgubili svoju dužnost ni kada je hrvatsko zakonodavstvo u međuvremenu razriješeno (to je, dakako, snažno dovelo u pitanje njihov legitimitet). Hrvatski izaslanici

---

1 Podrobnije o ciljevima i prvim rezultatima mog istraživanja: *Cieger András*: Mindennapok a Tisztelt Házban. A nagypolitika társadalomtörténete (1865–1918). U: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig. Szerk. ifj. Bertényi Iván–Dobszay Tamás et al. Argumentum, Bp., 2013. 405–419. Istraživanje sam proveo uz potporu Stipendije Bolyai János Mađarske akademije znanosti.

2 Vidi primjerice: *Mint nemzet a nemzettel... / Kao narod s narodom... Tudományos tanácskozás a magyar – horvát kiegyezés 140. évfordulója emlékére*. Szerk. Sokcsévi Dénés. Croatica, Bp., 2011.

3 Od inozemne stručne literature na tu temu vidi: *Hodimir Sirotković*: Ustavni položaj i organizacija rada Sabora Kraljevina Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju njegova djelovanja (1848–1918). Rad JAZU 393., Zagreb, 1981. 39–86. (osobito: 79–83.); *Mirjana Gross*: Der Kroatische Sabor (Landtag). U: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Band VII: Verfassung und Parlamentarismus*. Hrsg. Helmut Rumpler–Peter Urbanitsch. ÖAW, Wien, 2000. 2283–2316. (osobito: 2294–2304).

mogli su slobodno (bez naputka) iskazivati mišljenja i glasati u svim pitanjima koja su se smatrala zajedničkim poslom u smislu hrvatsko–ugarske nagodbe. Štoviše, hrvatski zastupnici mogli su sudjelovati i u radu delegacije osnovane na temelju zakonskog članka 12. iz 1867. godine: sabor je mogao poslati 4 zastupnika i jednog hrvatskog velikaša u povjerenstvo za zajedničke poslove.

Hrvati su (kao „politički narod s posebnim teritorijem“) u budimpeštanskom zastupničkom domu i delegaciji mogli govoriti na svom materinskom jeziku. A kada su hrvatski i ugarski sabornici vijećali zajedno, na zgradi ugarskog sabora valjalo je razviti i hrvatsko–slavonsko–dalmatinsku zastavu (taj se propis odnosio i na mjesto vijećanja delegacije).

Pravni status hrvatskih i ugarskih zastupnika bio je istovjetan u svim drugim aspektima (tako je npr. i iznos honorara bio jednak). Zakonski članak 30. iz 1868. jamčio je da će zajednički sabor pitanja koja se tiču Hrvata sukladno mogućnostima raspravljati jedno za drugim, kako bi sabornici mogli otputovati kući na najmanje 3 mjeseca i sudjelovati u radu zagrebačkog sabora. Na koncu nam valja vidjeti kako su se ti propisi provodili u praktičnom radu.

Politička aktivnost

„Mi, hrvatski zastupnici ovdje gore promatramo rad zajedničkog ugarskog sabora gotovo iz ptičje perspektive“ – izjavio je Károly Herrich 1893. godine.⁴ Tim je riječima s jedne strane aludirao na njihova konkretna sjedišta (klupe na gornjem rubu bloka vladajuće stranke), ali i na distanciranu nepovjerljivost koja ih je okruživala, odnosno odlikovala. Mnogi su ugarski i hrvatski sabornici tijekom desetljeća priznali da se izaslanici dvaju naroda u biti ne poznaju. Po svemu sudeći jedan od važnijih razloga leži u tome da hrvatski političari nisu zapravo sudjelovali u radu Doma: na početku zasjedanja i njih bi uvrstili u razrede, odnosno više bi ih dospjelo i u stručna povjerenstva, no značajan rad nisu obavljali. Broj njihovih plenarnih govora bio je, pak, mali (obično 3–4 kratke interpelacije po ciklusu). Općenito, njihova se imena u službenom dnevniku javljaju samo prigodom glasanja. Valja spomenuti da se kao stalni problem pokazalo donošenje odluke o tome u kojim točno pitanjima Hrvati mogu glasati, budući da je zajednica financijskih poslova omogućavala široko tumačenje.⁵ Hrvatski zastupnici su do početka 20. stoljeća gotovo uvijek glasali zajedno s vladajućom strankom, što je oporba u više navrata i izložila, rekavši da u pojedinim zaoštrenim pitanjima Liberalna stranka ne bi dobila većinu bez hrvatskih i saskih glasova.⁶ *„Sve izgleda kao*

4 Govor Károlya Herricha od 12. siječnja 1893. godine vidi: Az 1892. február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. VII. Bp., 1893. 313.

5 Vidi primjerice izbore o uređenju plaća velikih župana (10. veljače 1870.), organizaciji vojnih sudova (10. studenog 1879.), ili, pak, uređenju plaća učitelja (13. srpnja 1903.).

6 Vidi primjerice govor Gábora Ugrona 7. ožujka 1894., odnosno Ferenc Sime 11. ožujka 1895. godine: Az 1892. február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XVII. i

da [lijenjena]. gospoda hrvatski zastupnici nisu ni za što drugo doli da budu ispuna glasovima. Ja ne zamjeram ako su c. gospoda zastupnici pristaše vladajuće stranke, no želio bih da u ovaj zastupnički dom dolaze s više zanimanja, više iskrenosti i žara, i to ne samo upravo u vrijeme žurnoga glasanja za vladu...” – prigovorio je tako stavu Hrvata zastupnik Stranke neovisnosti Nándor Szederkényi.⁷

Za to se veže slučaj dvojice hrvatskih zastupnika koji su u jesen 1895. godine dali ostavku na svoj mandat u zajedničkom saboru zato što su istupili iz vladajuće Hrvatske narodne stranke. Tada je postalo jasno tisku i ugarskim sabornicima da su hrvatski zastupnici vladajuće stranke bili obvezni pokoriti se odredbama klupskoga pravilnika od 22 paragrafa. U smislu strogog stranačkog statuta u važnim se pitanjima moglo glasati samo po odluci kluba, interpelacije je valjalo unaprijed usuglasiti s vodstvom kluba, a onaj tko je istupio iz kluba, morao je vratiti svoj mandat. Te su odredbe razvidno kršile načelo slobodnog mandata i hrvatski autonomni zakon koji je regulirao rad sabora, odnosno Hrvatsko–ugarsku nagodbu, koja kaže da hrvatski zastupnici prakticiraju svoja prava „samostalno i bez ikakva napatka” (1868: čl. 30. § 35.). Nakon žive rasprave Dom je na koncu prihvatio ostavku dvojice zastupnika, no osudio je takva ograničavajuća unutarnja pravila.⁸ Odrješitiji stav od toga Liberalna stranka očito nije željela podržavati, budući da im je hrvatska stranačka stega pomagala, a uz to su slični prešutni sporazumi postojali i u krugu ugarskih stranaka.

Usporedivši aktivnost hrvatskih zastupnika izabranih 1869., 1887., 1906. i 1910. godine možemo ustanoviti sljedeće: od sabornika izabranih prije prije-laza stoljeća otpr. tri četvrtine nijednom nisu držale govor, no do 1910. godine taj je omjer pao na 47 %. (tablica 1.) U pasivnosti u prvim desetljećima općenito je samo jedna osoba bila izuzetak: bilježnik izabran iz kruga Hrvata, naime, prema saborskom običajnom pravu Hrvati su uvijek dobivali jedno od bilježničkih mjesta u Domu.

Podatci o razdoblju između 1906. i 1908. godine ističu se i u odnosu na opću tendenciju: slijedom promjene političkih odnosa već je gotovo 58 % hrvatskih zastupnika držalo govore, i još k tome pretežito na hrvatskom jeziku, eventualno služeći se hrvatskim i mađarskim jezikom naizmjenice (za razliku od prethodnog razdoblja, kada su općenito za dijela ili, pak, za cijelog trajanja svog nastupa govorili mađarskim jezikom.)

Pogledamo li životne putove zastupnika, možemo reći da su sabornici koji su dolazili iz Zagreba u Budimpeštu imali uglavnom visoku stručnu spremu (prvenstveno s diplomama prava, no česti su bili i teološki studiji); doktorsku je, pak, titulu 1896. godine imalo samo 22,5 %, 1906. godine 42,5 %, 1910. godine 42,5 %, a 1918. godine 42,5 %.

XXIII. Bp., 1894–1895. 56. i 440.

7 Govor Nándora Szederkényija od 18. siječnja 1896. godine vidi: Az 1892. február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXVIII. Bp., 1896. 201.

8 Rasprava koju je potakla ostavka Julija Jelačića i Nikole Crnkovića nalazi se u: Az 1892. február hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXVIII. Bp., 1896. 199–212. (536. sjednica)

a 1910. godine već 62,5 % zastupnika. Za razliku od toga, udio osoba visokog i nižeg plemstva postupno je (premda s ponešto osciliranja) opadao: plemićki naslov imalo je 37,5 % otaca domovine izabраних 1896. godine, a od izabраних 1910. godine 17,5 %. (*tablica 2.*)

U prvim desetljećima dualizma nije bila rijetkost da su čak kroz 2–3 ciklusa ostali u svojstvu člana zajedničkog sabora. No, ima primjera i tomu (prvenstveno među srpskim političarima iz Hrvatske) da je netko zadržao mandat punih 20 (npr. Stjepan Barlović, Ćiro Milekić, Stevan Popović, Vjekoslav Tüköry), pa čak i 30 godina (Jovan Šteković, između 1874. i 1905. godine). Međutim, 1906. godine – preokretom u hrvatskoj unutarnjoj politici – gotovo se posve izmijenio lik zastupnika izaslanih u zajedničko zakonodavstvo. Zbog čestih izbora i nemogućnosti rada sabora početkom 20. stoljeća nad dugim su se zastupničkim karijerama nadvili oblaci.⁹

Također vrijedi spomenuti kako je više predsjednika i potpredsjednika sabora ranije sudjelovalo i u radu zajedničkog sabora (npr. Mirko Horvat, Vaso Gjurgjević, Hinko Francisci, Franjo Špevec, Mirko Grahovac) i po svemu sudeći stekli korisna iskustva o parlamentarnom životu, odnosno upravljanju tijelom gotovo četiri puta većim od zagrebačkog. U ugarskom su zastupničkom domu tijekom desetljeća obitelji Josipović i Pejačević bile zastupljene s najviše svojih članova. Napomenimo da se imena hrvatskih zastupnika u saborskim spisima navode s najrazličitijim transkripcijama: inače se kao osnovu uzimao službeni popis imena koji je poslao sabor, no tamo gdje je to bilo moguće, pomađarili bi imena, štoviše, povremeno i prezimena, a pravopis je i tako ostao veoma raznolik.¹⁰

Upotreba jezika

Za pedeset godina rada zajedničkog sabora (1868. – 1918.) pitanje koje je izazvalo najviše rasprave bila je upotreba jezika hrvatskih zastupnika. Kao što smo spomenuli, paragraf 59 zakonskog članka 30. iz 1868. godine dopuštao je da hrvatski zastupnici koriste i hrvatski jezik prigodom saborskog vijećanja. To je prvi put uslijedilo 24. studenog 1868. godine, kada je u ime hrvatskih sabornika koji su svečano ulazili u saborsku vijećnicu Antun Vakanović pozdravio ugarske zakonodavce. Njegov je govor dnevnik zastupničkog doma ovjekovječio u dva stupca na mađarskom i hrvatskom jeziku.¹¹ Između 1868. i 1881. godine, po mojim saznanjima, na plenarnim je sjedni-

9 *Sokcszevits Dénes*: Horvátország a 7. századtól napjainkig. Mundus Novus Könyvek, Bp., 2011. 431–437.

10 Raspravu o načinu pisanja imena hrvatskih i zastupnika narodnosti s prijelaza stoljeća donosi: *Szendrei Ákos*: Justh Gyula politikai pályája. A függetlenségi politizálás lehetőségei a 19–20. század fordulóján. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2012. 109. i 113.

11 Vidi: Az 1865-dik évi december 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XI. Pest, 1868. 4.

cama govor na hrvatskom jeziku održan u sveukupno 17 navrata.¹² (*tablica 3.*) Međutim, nije bilo ustaljene prakse u vezi s njihovim zapisivanjem. Urednici službenog dnevnika obično su se trudili točno rekonstruirati zbivanja na sjednicama, to jest inače bi od dotičnih zastupnika zatražili pisanu inačicu hrvatskih govora i nju unijeli u dnevnik (s prijevodom ili bez njega), no ima primjera i tomu da sâm zastupnik nakon kratkog hrvatskog uvoda prijeđe na mađarski jezik, a na koncu bi se s vremena na vrijeme dogodilo da govor, koji je izvorno održan na hrvatskom, u dnevniku bude objavljen samo na mađarskom jeziku. Već je u to vrijeme iskrsnula potreba da Dom uposli stenografe sa znanjem hrvatskog jezika, jer bi tako dnevnik zastupničkog doma bio potpuno vjerodostojan. Međutim, to je odbačeno već 1878. godine pozivajući se na velike troškove.¹³ A pitanje upotrebe hrvatskog jezika na dugo je vrijeme skinuto s dnevnog reda, naime, između 1881. i 1905. godine nije bilo nijednoga govora na hrvatskom jeziku. Iz tih desetljeća i kroničar sabora Kálmán Mikszáth spominje tek to da su Hrvati u rujnu 1883. godine izostali sa sjednica zbog prosvjeda protiv dvojezičnih službenih natpisa u Zagrebu.¹⁴

Štutnju je prekinuo Gejza Josipović 1905. godine, kada je u raspravi o natpisima započeo svoj govor na hrvatskom jeziku, rekavši: „*da se pravo naše ... hrvatski govoriti s vremenom nebi takodjer stalo niekati*”.¹⁵ Politicar je u svom govoru priznao hrvatsko–ugarski „bratski odnos”. U znaku „novoga kursa” tijekom 1906. godine došlo je do privremene suradnje između ugarske oporbe koja je došla na vlast i Hrvatsko–srpske koalicije, koja je imala većinu u saboru.¹⁶ To se manifestiralo i u tome da je radi zapisivanja sve češćih hrvatskih govora Dom na prijedlog Gábora Ugrona zaposlio stenografe, prevoditelje, a kasnije čak i strojopisačice sa znanjem hrvatskog jezika. Iznos dnevnica i troškova smještaja aparata koji je dijelom putovao iz Zagreba dosegaio je u lipnju 1907. godine 256 kruna dnevno, no povremeno se čak i taj broj pokazao nedovoljnim (na koncu su u toj godini isplatili više od 7 tisuća kruna).¹⁷

Međutim, privremena suradnja je do sredine 1907. godine prestala, što–više, hrvatsko–ugarski odnos se – iz razloga koje ovdje ne možemo izlagati – toliko zatrovao da su hrvatski zastupnici započeli opstrukciju u zajednič-

12 Izvor podataka u tablici 3. je rukopis izvještaja, napisanog vjerojatno koncem 1908. godine, koji se nalazi u: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Képviseletház és Nemzetgyűlés, Elnöki és Általános iratok K 2. A VIII. 4. 469. cs. 1906/11 No. 6. Govore iz narednih godina osobno sam sabrao iz službenih dnevnika zastupničkog doma.

13 Rasprava o zapisivanju govora na hrvatskom jeziku od 11. prosinca 1878. nalazi se u: Az 1878. évi október hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviseletházának naplója. II. Bp., 1879. 91–97.

14 Mikszáth Kálmán: A T. Házból (1883. október 3.). U: Mikszáth Kálmán Összes Művei. Cikkek és karcolatok XVII. S. a. r. Rejtő István, Akadémiai, Bp., 1969. 154–156.

15 Govor Gejze Josipovića od 9. svibnja 1905. godine vidi: Az 1905. évi február hó 15-ére hirdetett Országgyűlés Képviseletházának naplója. I. Bp., 1905. 216.

16 Sokcsevits, D.: nav. dj. 417–429.

17 Siklóssy László: Az országgyűlési beszéd útja. Egyetemi Nyomda, Bp., 1939. 442.

kom saboru.¹⁸ Na temu željezničarske pragmatike, odnosno raznih pitanja poslovnika govori na hrvatskom jeziku nizali su se jedan za drugim: u najvećem su broju održani u lipnju 1907. godine, kada je u mjesec dana održano 39 duljih ili kraćih govora (a za cijelog rada sabora njih 96). Nalazimo i primjer kako je jedan hrvatski zastupnik (srpske narodnosti) pokušao govoriti na srpskom jeziku, a kasnije je kao povod tomu spomenuto kako su hrvatski i srpski jezik zapravo istovjetni.¹⁹ Predsjednik doma bi govore pratio uz posredstvo tumača i smjesta bi oduzeo riječ kad bi dotični zastupnik dao opasku koja krši ili kojom pokušava izigrati zakon o hrvatsko-ugarskoj nagodbi iz 1868. godine. (Predsjedniku je u radu pomagao mađarski Srbin Dušan Rajić, koji je od 1886. godine radio u ugarskom zastupničkom domu kao stenograf.²⁰)

Među ugarskim zastupnicima sve su više jačali glasovi koji su se, pozivajući se na postupak ugarskih dijeta iz doba reformi (naime, dnevnik dijete iz 1843/44. godine je samo u prijevodu objavio latinske govore Hrvata)²¹ i primjere iz inozemstva (praksu bečkog Reichsrata, odnosno švicarskog saveznog parlamenta), protivili zapisivanju govora na hrvatskom jeziku u službeni dnevnik. Po Lehelu Héderváriju ugarski je sabor svojom gestom otprije godinu dana stvorio štetan presedan „i danas se već u Pragu i ostalim mjestima zahtijeva da po ugarskom uzoru svaki govor dobije svoje mjesto u dnevniku na vlastitom narodnom jeziku.“²² Vladajuće su stranke odlukom sabora, odnosno kasnije, u proljeće 1908. godine brzom promjenom kućnog reda (vidi: 250–252. §) postigli da se rasprava o prijedlozima žurno zaključi, time slovivši opstrukciju. Nakon toga stenografi više nisu zapisivali govore na hrvatskom jeziku, upotreba hrvatskog jezika bila je zabranjena u pitanjima poslovnika i tijekom pregovora povjerenstva, dok su prijedloge na hrvatskom jeziku odbacivali. Unatoč opomeni predsjednika doma oduzela bi se riječ ocima domovine koji su se odmakli od predmeta, a hrvatske političare koji su prekršili kućni red redom su kažnjavali isključenjem (npr. tijekom

18 Podrobnije o uzrocima opstrukcije: *Dolmányos István*: Die Eisenbahnpragmatik vom Jahre 1907 und der Beginn der kroatischen Obstruktion. U: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica Tomus XIV, ELTE, Bp.*, 1973. 65–100.

19 Vidi primjerice govor Dušana Popovića od 3. srpnja 1907., odnosno Svetozara Pribičevića od 8. studenog 1907. godine: *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. Bp.*, 1907. XI. 385. i XIII. 191. U svom govoru od 1. prosinca 1910. godine Šandor Popović argumentirao je istovjetnost hrvatskog i srpskog jezika: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. II. Bp.*, 1910, 346.

20 Podrobnije o njemu: *Siklóssy, L.*: nav. dj. 440–442. i 577.

21 Vidi primjerice: *Zseni József*: Horvát nyelv a Ház naplójában. *Radikális* 48. (22. lipanj 1907.) 3. 8–10.

22 Govor Lehela Hédervárija od 14. lipnja 1907. godine vidi: *Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. X. Bp.*, 1907. 266.

1907. godine pokrenuti su postupci protiv 8 hrvatskih zastupnika, obično im nametnuvši isključenje na 2–4 tjedna).²³

Ugarski su političari smatrali da Hrvati autotelično zloupotrebljavaju svoja zajamčena prava, stoga su, kao odgovor na to, odredbe članka 30. iz 1868. godine tumačili na najuži način: Hrvati mogu držati govor na hrvatskom jeziku samo na plenarnoj raspravi, no stenografi to nisu dužni zapisati, budući da to nije navedeno u paragrafu 59.²⁴ Primjerice, predsjednik doma Gyula Justh u svom se obrazloženju pozvao na kratak dio Zakona o narodnostima usvojen također 1868. godine, po kojemu je u ugarskom saboru „jezik uprave i nadalje jedino mađarski“ (1868: čl. 44. st. 1.), pa se prijedlozi odluka i interpelacije od ljeta 1907. godine nisu mogle predavati (isključivo) na hrvatskom jeziku, štoviše, političarima je bilo dopušteno govoriti samo na mađarskom jeziku čak i u pitanju kućnog reda.²⁵

Primjetno je da se konsenzus oko povremeno veoma proturječnih, a pret hodno gotovo istovjetnih tumačenja zakona i saborskih postupaka raspao, čime je volja za suradnjom političkih sudionika nestala pa je tako politički sustav izgrađen na delikatnim kompromisima postao u biti nesposoban za reformu i, postupno, za rad.

Stjepan Zagorac u svom je dugom pismu na sljedeći način iskazao pritužbe hrvatskih zastupnika i vlastito političko uvjerenje:

„Stajalo me je ogromna, kad sam ottrag četiri godine preuzeo na se nezahvalnu zadaću, da u narodu hrvatskomu populariziram ideju bratstva s Magjarima. Dao sam se teškom mukom na taj posao, ali sam za čas povjerovao glasovima, koji dopirahu iz Ugarske, da magjarski narod nije odgovoran za nepravde, koje je Hrvatska trpila pod nagodbenim sustavom od godine 1868. amo. Tu se je krivilo i Beč i kamarilu, i zajedničke neprijatelje, i austrijske kreature i domaće sinove Hrvate koji nisu marili za interese svoje otadžbine. Poručivalo nam se je, da samo dodjemo i kažemo iskreno svoje tegobe, i sve će biti bratski izravnano na temelju pravednosti. [...] Ovo je brzo treća godina, što sam suspenzijom svoga programa, u nadi da će se naći miran sporazum i izmirenje sa magjarskim narodom, došao u sabornicu za koju držim, da u njoj Hrvatu mjesta nema. Pa na mjesta obećavanog izmirenja i pravednog sporazuma, dočekao sam za predsjednikovanja Vaše preuzvišenosti najgore i najstrašnije nepravde. [...] Promjenom poslovnika mi smo kao izaslanici hrvatskoga sabora upravo nulificirani.“ Na koncu je gorkim uzvikom zaključio svoje pismo upućeno Gyuli Justhu: „Ako ne možemo uz Vas postići svoju slobodu i samostalnost pod žezlom Habsburga, onda ćemo si potražiti boljega i poštenijega gospoda-

23 Građa o postupcima pokrenutima protiv hrvatskih zastupnika nalazi se u: MNL OL K 2 A VIII. 4. 469. 1906/11 No. 1–3. i 5.

24 Vidi primjerice govor Gábora Ugrona i potpredsjednika zastupničkog doma Lajosa Návayja od 8. studenog 1907. godine: Az 1906. évi május hó 19-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XIII. Bp., 1907. 185–190.

25 O stavu predsjednika doma Gyule Justha vidi: Szendrei, Á.: nav. dj. 109–110.

ra.”²⁶ Nakon toga je u znak prosvjeda dao ostavku na mandat u zajedničkom saboru.

Ovdje držimo važnim napomenuti da se zastupnici narodnosti ugarskog zastupničkog doma (njihov je broj 1906. godine dosegao 39)²⁷ nisu priključili opstrukciji Hrvata, no postoje podatci o izvjesnoj izvanparlamentarnoj suradnji (npr. između Milana Hodže i Stjepana Zagorca).²⁸

Atmosfera nepovjerenja nakon pada ugarske koalicije samo se privremeno ublažila. I ugarski i hrvatski parlamentarizam podjednako su proživljavali duboku krizu. U Budimpešti su se nizali parlamentarni skandali, jalove rasprave i nasilne akcije 1910-ih godina. U Zagrebu – izuzev kratkog razdoblja – sabor godinama nije mogao zasjedati, štoviše, vladar je 1912. godine ukinuo i hrvatski ustav. Kao što je poznato, od 1906. godine do početka Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj je održano pet izbora, što je rezultiralo čestim i velikim smjenama zastupnika izaslanih u zajednički sabor (zbog unutarnjopolitičke krize prorijedila se i njihova nazočnost u Budimpešti).²⁹ Hrvatski zastupnici podijelili su se u dva tabora: većina je izglasala povjerenje ugarskoj(im) vladi(ama), no tražila je ponovnu uspostavu ustavnosti, dok je manjina smatrala da je uređenje političkih odnosa preduvjet njezine podrške. A ugarska je oporba, primjerice, nastojala oslabiti vladu pod vodstvom Istvána Tisze i tako što je u proljeće 1917. godine, pozivajući se na kojekakve tajne dokumente, optužila za veleizdaju više hrvatskih zastupnika izaslanih u Budimpeštu.³⁰ To je bio tek noviji uznemirujući znak brojnih problema političkog sustava (osobito prekida minimalnog konsenzusa koji je ranije postojao među sudionicima političkog života), kojih se pretežita većina nije uspjela – a u nekolicini pitanja možda i nije mogla – riješiti u okviru političkog sustava dualizma.

26 Stjepan Zagorac Justh Gyula házelnökhöz, 1909. február 17. MNL OL K 2 A I. 4. 336. No. 24.

27 Podatak prikazuje samo broj zastupnika izabranih programom narodnosti (obično se i u samoj vladajućoj stranci nalazi najmanje desetak sabornika koji ne govore mađarski). O tome podrobnije: *Schönbaum Attila*: Párlialit? Nemzetiségi képviselők a Magyar Országgyűlésben, 1910–1918. U: *Képviselők Magyarországon I.* Szerk. Ilonszki Gabriella. Új Mandátum, Bp., 2005. 82–85.

28 Hodža i Ferenc Zagorac tražili su vezu s prijestolonasljednikom Ferdinandom. Vidi primjerice: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában. V.* (1906–1913). Szerk. Kemény G. Gábor. Tankönyvkiadó, Bp., 1971. 205–215.

29 Podrobnije o političko-povijesnoj pozadini tog pitanja: *Katus László*: Horvátország és a horvát kérdés története. U: *Magyarország története tíz kötetben. Főszerk. Hanák Péter és Mucsi Zoltán, 7/2. Akadémiai, Bp. 1978. 1046–1063.*

30 Dva govora György Szmrecsányija od 21. i 24. ožujka 1917. i odgovore Istvána Tisze vidi: *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója. XXXV. Bp., 1917. 256–271. i 338–347.*

Epilog

Predsjedništvo Ugarskog sabora je u proljeće 1921. godine odlučilo isplatiti dvije tisuće kruna Ljudevitu Galliuffu, hrvatskom članu ranijeg zajedničkog sabora (bio je zastupnik deset godina) za dvije slike, vjerojatno njegove vlastite radove, koje prikazuju hrvatske sabornike pristigle u Budimpeštu 1910-ih godina.³¹ Dokumenti svjedoče kako su se i ugarsko zakonodavstvo i hrvatski sabornik na taj način željeli prisjećati jednog minulog razdoblja i stoljetne javnopravne veze – i sve to učinili na pragu nove i neizvjesne budućnosti.

Prilog

1. *tablica.* Aktivnost hrvatskih zastupnika tijekom godina provedenih u ugarskom zastupničkom domu

Godina	Držali su govor	Nisu držali govor	Nepoznato
Od zastupnika izabranih 1869. g.	8	19 (70%)	2
Od zastupnika izabranih 1887. g.	6	31 (77%)	3
Od zastupnika izabranih 1906. g.	23	14 (35%)	3
Od zastupnika izabranih 1910. g.	18	19 (47%)	3

2. *tablica.* Podrijetlo i doktorski naslov hrvatskih zastupnika

	1896.	1901.	1906.	1910.	1911.	1914.
plemičko podrijetlo, aristokratski rang	15 osoba (37,5%)	12 osoba (30%)	6 osoba (15%)	7 osoba (17,5%)	9 osoba (22,5%)	6 osoba (15%)
doktorska titula	9 (22,5%)	11 (27,5%)	17 (42,5%)	25 (62,5%)	21 (52,5%)	24 (60%)

31 A Nemzetgyűlés elnökének átíratja a Nemzetgyűlés pénztárának, 1921. március 12. MNL K 2 B V. 8. 726. No. 1. Slike nismo uspjeli istražiti.

3. tablica. Upotreba hrvatskog jezika na plenarnim sjednicama

Sjednice državnog sabora	Broj govora na hrvatskom jeziku	Od toga samo na hrvatskom	Od toga na hrvatskom i mađarskom	Način publikacije
1865/68	1	0	1	U stupcima na dva jezika (s prijevodom)
1869/72	3	2	1	U dnevniku na hrvatskom, samo jednom na mađarskom jeziku
1872/75	4	3	1	U dnevniku samo na mađarskom jeziku
1875/78	6	5	1	U dnevniku na hrvatskom, povremeno na oba jezika, ali bez prijevoda
1878/81	3	1	2	Na oba jezika, bez prijevoda
1881–1905	0	0	0	—
1905/06	1	0	1	Na oba jezika, bez prijevoda
1906/10	95	93	2	Između 20. 10. 1906. i 04. 06. 1907. samo na hrvatskom; između 05. 06. 1907. i 04. 07. 1907. na hrvatskom, ali u prilogu i na mađarskom; od 05. 07. 1907. ne objavljuju se govori na hrvatskom jeziku, već se samo spominje držanje govora
1910/18	10	2	8	U dnevniku samo na mađarskom jeziku
Ukupno: 51 godina	123	106	17	